

deks Stanisława Augusta), które, jak słusznie podkreśla K. Opalek, stanowiły ważny element rozwoju nauki prawa¹¹, a wskazują wyraźnie na poszerzenie zakresu pojęcia. Niedosyt budzi także pominięcie wyraźnego w pisarstwie naukowym i publicystyce wątku „uobywatelnienia” mieszczań, związanego z charakterystycznym dla polskiego oświecenia kompromisem szlachecko-mieszczańskim, wyrażonym najsilniej przez ruch polityczny mieszczaństwa w dobie Sejmu Czteroletniego¹².

Praca Ireny Stasiewicz-Jasiukowej jest interesującym przyczynkiem do historii nauki polskiej i społecznego jej funkcjonowania w XVIII w. Uzasadnia potrzebę dalszych badań nad formami społecznej transmisji postępowej myśli naukowej do społeczeństwa, badań, które pokazałyby, jakie jej elementy i w jaki sposób wchodziły do obiegu społecznego, kształtując świadomość społeczeństwa polskiego drugiej połowy wieku XVIII i początków wieku XIX.

Na zakończenie uwaga dotycząca potrzeby bardziej selektywnego doboru ilustracji. Są one w recenzowanej książce liczne, ale znaczna ich część należy do żelaznego repertuaru rycin prezentowanych czytelnikom prac o polskim oświeceniu.

EWA BORKOWSKA-BAGIENSKA (Poznań)

Ingrid Mittenzwei, *Preussen nach dem Siebenjährigen Krieg. Auseinandersetzungen zwischen Bürgertum und Staat um die Wirtschaftspolitik*, Berlin 1979; Reinhard Hauf, *Die preussische Verwaltung des Regierungsbezirks Königsberg 1870-1920*, Köln—Berlin 1980; Dieter Stüttgen, *Die preussische Verwaltung des Regierungsbezirks Gumbinnen 1871-1920*, Köln—Berlin 1980.

Nie bez racji zestawionych zostało tych kilka pozycji dotyczących Prus, ich ustroju państwowego, ustroju poszczególnych prowincji czy rejencji. Istnieje coraz żywsze zainteresowanie dziejami i ustrojem politycznym państwa, które odegrało tak znaczną rolę w przeszłości Niemiec i którego ideologia stała się przedmiotem studiów, a częściowo nawet stosowania w dzisiejszych czasach.

Nie sposób wyliczyć wszystkich ukazujących się na ten temat prac, ale trzeba stwierdzić, iż szczególne ich nasilenie przypada na rok 1979 i 1980, a więc w przededniu otwarcia wielkiej wystawy w Berlinie, której zasadniczym celem będzie próba zbilansowania pruskiej przeszłości dziejowej.

Warto przypomnieć, iż wielu autorów przyjmując zasadnicze nieistnienie państwa pruskiego (formalnie zlikwidowanego w grudniu 1947 r.), równocześnie przetwarzania jego państwowej idei (która wielokrotnie doprowadzała do zjednoczenia Niemiec), dochodzi do wniosku, iż Prusakiem nie było się li tylko z więzów krwi, lecz z przekonań, wyznawania pruskiej ideologii łączącej się z poczuciem obowiązku, zabezpieczeniem wewnętrznej sprawiedliwości,ładu, porządku, sprawnego działania administracji, siły państwowej ucieleśnionej w wojsku. Nie na darmo więc tak wielkie zainteresowanie budzą osoby Fryderyka Wilhelma I, Fryderyka II, kładących podwaliny pod europejskie znaczenie państwa Hohenzollernów.

Autorzy tych prac, które uprzednio już recenzowaliśmy na łamach „Zasopisma Prawno-Historycznego”, zwracali uwagę na budowę aparatu państwowego, co wiązało się ściśle z potrzebami stałej armii, podpory militarno-absolutystycznej poli-

¹¹ K. Opalek, o.c., s. 421.

¹² Interesująco na ten temat K. Zienkowska, *Stawetni i urodzeni. Ruch polityczny mieszczaństwa w dobie Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 1976.

tyki Prus. Można powiedzieć, iż było to znamienne dla znakomitej większości państw tego czasu, ale w Prusach wyrobiło się przeświadczenie — wypływające ze wzrastającej pozycji armii — o usprawiedliwionym i uzasadnionym charakterze wszelkich działań, byle sankcjonowało je państwo, a więc absolutny monarcha.

Głównym środkiem ideologicznym uzasadniającym takie stanowisko była racja stanu — *Staatsraison* kształtująca się od czasów Fryderyka Wilhelma I, a rozbudowana w czasach Fryderyka II z ideą służenia narodowi. Doktryna racji stanu zasłaniająca panującego, a więc państwo przed ewentualną krytyką społeczeństwa. Na tym właśnie gruncie dokonana się mitologizacja, a w późniejszym czasie, idealizacja przeszłości pruskiej. Starano się to ukazać szczególnie przez osobę filozofa z Sans-Souci.

Praca I. Mittenzwei ma szczególny charakter, bo zajmuje się też szczególnym zagadnieniem dla wewnętrznej polityki Prus. Autorka wskazuje na fakt, iż wojna siedmioletnia wzmocniła wprawdzie pozycję Prus, przyniosła jednak równocześnie zniszczenia materialne i znaczne straty demograficzne. Istotnym więc dla Autorki zagadnieniem było ukazanie, w jaki sposób i na jakich zasadach dokonywała się odbudowa kraju. Z szerokiej gamy zagadnień wybrała jednakże tylko te (zresztą sprecyzowane w podtytule pracy), które dotyczą sporów mieszczańskich z państwem w zakresie polityki gospodarczej.

Oczywiście punktem wyjścia dla rozważań Autorki musiała być z konieczności sytuacja gospodarcza państwa i górnych warstw mieszczaństwa, a więc kupców i fabrykantów. Zamiary, a następnie polityka podatkowa państwa stanowiły element najbardziej interesujący Autorkę stwierdzającą, że mimo różnorodnych i uciążliwych form pobierania podatków obserwowany był stały wzrost gospodarczy państwa. Autorka słusznie uznaje, że Fryderyk II nie kierował się w swej polityce gospodarczej wskazaniem określonej doktryny ekonomicznej, w tym przypadku merkantylistycznej, jaką mu do tego czasu historycy przypisywali, ale wszystkie swe wysiłki w tej mierze skierował na osiągnięcie jednego celu — zaspokojenia militarnych potrzeb państwa. Dla tego celu przeprowadzono reorganizację administracji i temu też celowi podporządkowano politykę podatkową. Biurokracja pruska straciwszy swój stanowy charakter w pełni realizowała politykę państwa, a więc absolutnego monarchy. W pewnej jednakże mierze Generalne Dyrektorium skłaniało się ku wolności handlu, a w niewielkim tylko stopniu projektowano rozluźnić przepisy dotyczące przyależności do cechów, jak też tolerowanie „partaczy”. Porusza też Autorka zagadnienie kameralistyki pruskiej i trafnie ocenia ją jako ideologię fryderycjańskiego absolutyzmu. Wszystko więc w monarchii Hohenzollernów nastawione było na utrzymanie takiego kierunku działania, by państwo było w stanie utrzymać ciężar znacznej liczebnie armii.

Inny charakter mają prace D. Stüttgena i R. Haufa wydane w serii studiów nad dziejami Prus, redagowanymi przez W. Hubatscha. Stanowią one 30 i 31 tom tej serii, prowadzonej konsekwentnie i dającej obraz dziejów i stanu prowincji pruskich, a w nich rejencji i to w przedziale czasowym prowadzonym w zasadzie od 1315 do 1870 r. i od 1870 do 1920 r. Tak przyjęty chronologicznie podział uzasadniali Autorzy zmianami w zakresie zasad administrowania prowincjami, a w niektórych przypadkach zmianami ich granic administracyjnych.

Rejencja bydgoska znalazła pełne, chronologiczne trzytomowe opracowanie trzech autorów, obejmujące lata 1815-1920, tak samo rejencja w Gumbinach od 1724 do 1920 r., rejencja kwidzyńska tylko lata 1830 do 1870, gdańska lata 1870-1920, rejencja w Düsseldorfie 1899-1919, a była prowincja Jülich, Klieve, Berg cały okres swego istnienia, tj. lata 1816-1822. Wedle założonego planu i na podstawie podobnego układu treści opracowane zostaną wszystkie prowincje i rejencje dawnych Prus.

Poszczególne monografie to prace doktorskie, w znakomitej większości powstałe na seminarium prowadzonym przez prof. W. Hubatscha. Niektóre z nich recenzowane były już na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”. Sądzić można, iż do opracowania pozostaje jeszcze rejencja w Poznaniu i rejencje śląskie. Może jednak w tych przypadkach sięgną autorzy do polskich opracowań tych problemów, czy też archiwaliów, ażeby obraz rejencji nie był tylko jednostronny.

Wspominaliśmy już, że prace ukazujące się w serii studiów z przeszłości Prus opracowane zostały według jednego schematu ukazującego rejencje tak pod względem geograficznym, jak i demograficznym. Szeroko są następnie przedstawione sprawy ustroju administracyjnego (z wymienieniem wyższych urzędników), sprawy gospodarcze, a na końcu — Kościoła i szkolnictwa. Omawiane są również sprawy narodowościowe, polityki w stosunku do ludności polskiej czy litewskiej. Problem ten jednak potraktowany został bardzo marginesowo. Cały więc nacisk w tych monografiach położony został, jak to z przytoczonej treści wynika, na przedstawienie szerokiego obrazu prowincji czy rejencji wchodzących w skład państwa pruskiego, jak też na szczegółową analizę ustroju i działalności władz administracyjnych. W omawianych tu pracach wiele miejsca znaleziono dla ukazania odpływu ludności niemieckiej na tereny zachodnie Prus w związku z rozwojem w nich przemysłu, realizacji zakazów sprzedawania ziem Polakom itd. W pracy o rejencji w Gumbinach znalazło się miejsce dla omówienia działalności administracji w czasie pierwszej wojny światowej, a więc w jedynej rejencji położonej najbliżiej wschodniego teatru wojennego.

Kończąc się te prace na roku 1920. Niewiele miejsca poświęcono sprawie plebiscytu, a wreszcie rewolucji listopadowej w Prusach. Pod jej wpływem kraj ten uformował się w nowym republikańskim kształcie ustrojowym, aczkolwiek cesarz Wilhelm II zrzekł się korony cesarskiej, a nie abdykował jako król pruski. Nie uległa też zmianie podstawowa działalność władz administracyjnych. Dla czytelnika interesujące będzie, czy i o jakim stopniu pruska konstytucja republikańska wprowadziła nowe zasady ich działania, czy wreszcie w świetle przepisów nowej konstytucji prowincje uzyskały faktyczną możliwość współdecydowania o sprawach Rzeszy.

Trudno jest jeszcze dziś ocenić obiektywnie ukazujące się w serii studiów nad historią Prus poszczególne tomy i serie jako całość. Sądząc z konsekwencji, z jaką jest ta całość realizowana, doczekamy się pełnego opracowania wszystkich pruskich rejencji, chronologicznie przekraczającego datę 1920 r. Byłoby to wskazane, choćby z tego względu, że w obrębie Rzeszy republikańskiej i hitlerowskiej dokonano faktycznego przeobrażenia Prus w zwykłą jednostkę administracji terytorialnej. Pozwoliłoby to na przesłanie na długi odcinek czasowy dziejów państwa, jego ustroju politycznego i jego likwidacji.

JAN WĄSICKI (Poznań)

Maria Sofia Corciulo, *La nascita del regime parlamentare in Francia. La prima Restaurazione*. [Roma]: Giuffrè 1977, ss. nlb. 6, 134 (Università di Roma. Facoltà di Scienze Politiche, 22); *Le istituzioni parlamentari in Francia. Cento Giorni e seconda Restaurazione (1815 - 1816)*. Napoli: Guida 1979, ss. 230, nlb. 2 (Saggi di Storia e Politica. La Spirale, 41).

Autorka, wykładowczyni historii instytucji publicznych Wydziału Prawa Uniwersytetu w Camerino, przedstawiła dwa studia, poświęcone kształtowaniu się instytucji parlamentarnych we Francji w dwóch kolejnych okresach, które nastąpiły